

Johan Örestig

Vänskapens olydiga rytm

Vänskap förknippas ofta med privatlivet. Vi tänker på vänners sällskap som en respit från våra ytliga, opersonliga och kontraktliknande relationer med chefer, kollegor eller klasskamrater. Med vänskapsrelationer följer förväntningar på något slags exklusivitet och intimitet. Vänskapen får ju sitt värde av att vi känner oss utvalda av någon som vi själva vill ha som vän. Relationen grundar sig i en viss förpliktelse, i en förväntad ömsesidig lojalitet inte bara nu utan också i framtiden. Men just detta att vänner har personliga känslomässiga band till varandra är också vad som ger

vänskapen politisk sprängkraft. Filosofen Jacques Derrida menar att själva idén om vänskap förutsätter att vi om och om igen föreställer oss hur vi skulle hylla vännens minne den dag den andre inte längre finns. Strax efter det att hans egen vän Jean-François Lyotard dog frågade han sig hur han skulle kunna lämna honom i fred utan att överge honom.¹ Att vara vän är att stå vid den andres grav och låta vännens avtryck på den egna existensen bli kvar genom att oförvrängt visa det för världen.

En sådan vänskaplig trofasthet och lojalitet är också temat för den målning

1. Jacques Derrida, »Lyotard and Us«, i *parallax* volym 6, nr 4 (2000), s. 28–48.

som pryder omslaget till detta nummer: *Landskap med Fokions aska* av Nicolas Poussin (1594–1665). Målningen illustrerar på ett kraftfullt sätt hur det personliga kan bli en politisk kraft just genom att vara känslomässigt och inte allmänt. Fokion (402–318 f.Kr.) var en upphöjd och ansedd athenskt statsman och militärstrateg. Enligt Plutarchos var han en dygdens man som satte en ära i att leva enkelt och principfast. Genom sin avsaknad av aggressivitet och impulsivitet ska han ha räddat Athen undan förstörelse flera gånger under sitt liv. Men glorian föll tungt. Han dömdes till döden och avrättades, på felaktiga grunder anklagad för förräderi, och kroppen fördes ut ur staden och brändes utanför stadsmurarna. Förrädare hade inte laglig rätt till begravning. Poussins målning visar hur Fokions icke namngivna änka sitter på huk och samlar ihop makens aska samtidigt som en annan kvinna ser till att hon inte blir upptäckt. Det berättas att hon sedan, i trots mot lagen, bär kvarlevorna tillbaka in i staden och begraver dem där medan hon ber för att de ska grävas upp och begravas på nytt »när athenarna kommit till sans».²

Detta är en vänskapshandling helt i linje med Derrida: änkan visar lojalitet

genom att hålla fast vid att den vanhedrade Fokion i själva verket var en vän och en stadens tjänare och inte en förrädare. Men det är också en handling med tung politisk symbolik. Änkan tar vad filosofen Gillian Rose kallar en *politisk risk*. I stället för att dystert gräva ner askan utanför stadsmurarna, vilket hade varit att göra Fokions eftermäle till en privatsak, för hon tillbaka den in i staden för att uppfordra medborgarna att åter erkänna honom som en del av den politiska gemenskapen.³ Historien pekar på hur vänskap är en potentiellt politisk relation just genom att vara personlig. Känslomässiga band mellan närstående och den lojalitet och trofasthet som följer av dem kan vara både det som gör att enskilda får upp ögonen för det orättfärdiga i den rådande ordningen och det som ger dem kraft och mod att ta den politiska risk som man måste ta för att kunna förändra samhället.

I det här numret av *Fronesis* är det just sambandet mellan vänskap, offentlighet och politik som står i fokus. På ett plan är det en omdiskuterad fråga, inte minst i samband med covid-19-pandemin, under vilken ensamhet och försvagade sociala nätverk blivit en allmän erfarenhet.⁴ Utdragna

2. Plutarchos berättelse om Fokion återfinns i Plutarchos, *The Parallell Lives*, band 8 (1919 [början av 100-talet f.Kr.]), s. 145–233.

3. Gillian Rose, »Athens and Jerusalem. A Tale of Three Cities«, i Rose, *Mourning Becomes the Law* (1996), s. 23–26.

4. Röda Korset, »Corona förstärker mångas ensamhet« (2020), <https://www.rodakorset.se/fa-hjalp/psykisk-halsa-och-psykisk-ohalsa/ensamhet/corona-forstarker-mangas-ensamhet/>, hämtningsdatum 19 april 2021.

restriktioner formar sig till ett gigantiskt experiment med vad som följer av förlust av sammanhang utanför den omedelbara familjen. Socialarbetare varnar för ökad utsatthet för dem som lever i våldsamma hem. Socialepidemiologer pekar på hur ensamhet och isolering ökar risken för en rad stressrelaterade sjukdomar. Psykologer talar om en »ensamhetsepidemi« som inte bara försämrar den psykiska hälsan utan också försvagar framtidstron och den sociala tilliten.⁵ Den yttersta privatsaken, ensamheten, blir då till ett akut samhällsproblem.

Men även om dessa frågor diskuteras, saknas en mer djupgående förståelse av vänskap som socialt och politiskt fenomen. Med detta nummer vill vi bidra till en sådan förståelse. En fråga är hur rådande normer, såsom det moderna samhällets individualism eller den nyliberala ordningens marknadslogik, påverkar hur vi ser på oss själva och människor i vår omedelbara omgivning; en annan huruvida vänskaper som bygger på ömsesidighet och personliga band kan tjäna som ett slags motstånd mot ett samhälle präglad av ojämlikhet och påtvingade identiteter; ytterligare en hur vi kan förstå det komplexa sambandet mellan människor som personer och som samhällsmedlemmar.

Vänskapens fenomenologi

Numret inleds med en dialog mellan poeterna Erik Lindman Mata och Lisa Marainen. Det är en prövande text där frågor driver samtalet framåt. Är vänskap en relation mellan individer eller kan man också vara vän med en grupp? Vad är skillnaden mellan vänskap och samarbete? Hur ser relationen ut mellan vänskap och makt, svek, sår, förlåtelse och exklusivitet? Lindman Mata och Marainen låser inte relationen till ett avgränsat begrepp. Detta skulle göra våld på ett fenomen som inte bara varierar i tid och rum utan också förändras i sig själv. Inte ens de inblandade behöver vara överens om vad som håller dem samman eller vart deras vänskap är på väg.

Lindman Matas och Marainens dialog skulle kunna kallas ett fenomenologiskt svar på frågan om vad vänskap är. I stället för att på förhand bestämma vad det handlar om, för de samman det som de förknippar med vänskap till en helhet. Resultatet blir inte ett entydigt svar, utan en ny fråga: Vad blir vänskap om vi tvinnar ihop de många olika motstridiga sätt på vilka relationen yttrar sig? De efterföljande texterna kan förstås som en pendang till denna dialog: genom att föra samman delarna

5. Sveriges Kommuner och Regioner, »Risk för ökat våld mot kvinnor och barn« (2021), <https://skr.se/covid19ochdetnyacoronaviruset/socialtjanstaldreomsorgfunktionsnedsattning/riskforokatvaldmotkvinnorochbarn.32700.html>, hämtningsdatum 19 april 2021; Kate Pickett och Richard Wilkinson, *Den inre ojämlikheten* (2018); Colleen Walsh, »Young Adults Hardest Hit by Loneliness During Pandemic«, i *The Harvard Gazette* den 17 februari 2021.

i denna spänningsfyllda helhet kan vi börja föra en fördjupad diskussion om vad vänskap är.

Vänskap som politikens början

En återkommande idé i den politiska teorin är att vänskap kan odla politiska subjekt. Tanken kan spåras tillbaka till Aristoteles och hans syn på människan som en av naturen social och politisk vareelse. Tvärtemot vad kontraktsteoretiska filosofer som Thomas Hobbes antar existerar människan inte som enskild individ som träder in i samhället. Hon är från första början social. Vad blir konsekvensen av denna socialitet? En politisk teoretiker som är djupt influerad av Aristoteles är Hannah Arendt. I *Människans villkor* beskriver hon hur det mänskliga livet präglas av en ovisshet som kommer sig av vårt begränsade vetande. Framtiden bestäms av en oöverblickbar kombination av faktorer som gör den omöjlig att förutsäga. Men oförutsägarheten beror också på pluraliteten. Världen består av olika subjekt med skilda perspektiv och viljor och står därmed utanför varje enskild människas kontroll:

[F]öljderna av en gärning [framgår inte] ur gärningen själv utan ur den väv av

relationer där den utförs respektive ur den konstellation som bildas av en gemenskap av jämbördiga personer med samma handlingsförmåga. [...] Att de inte kan förbli herrar över vad de gör, att de inte känner till följderna och inte kan förlita sig på framtiden, är det pris de får betala för att kunna bebo världen tillsammans med sina jämlikar, d.v.s. för glädjen över att inte vara ensamma och för vissheten att livet är mer än bara en dröm.⁶

I en sådan ovisst värld kan personliga band, som de mellan vänner, tjäna som ett skydd. Djup vänskap bygger nämligen på ett löfte om lojalitet: även om allt annat ställs på huvudet så är vi fortfarande vänner. Men vänskap kan också tjäna som övning i att politiskt samexistera med andra människor. Vänskap bygger på erkännandet av den andra som en annan än jag själv. Detta är enligt Arendt också grundvillkoret för en sann politik. En människa blir inte ett politiskt subjekt förrän andra erkänner henne som en likvärdig person med egen vilja. På så vis kan vänskap förstås som ett slags fostran i politik.⁷

I numrets första avsnitt diskuteras två andra filosofer som på olika sätt intresserat sig för sambandet mellan vänskap och politik, nämligen Martha Nussbaum och ovannämnde Derrida.

6. Hannah Arendt, *Människans villkor. Vita activa* (2016 [1958]), s. 319.

7. Arendt skriver sällan direkt om vänskap. Genom en övertygande läsning av Arendts arbeten och många brevväxlingar menar dock filosofen Jon Nixon att vänskap utgör en grundbult i hennes politiska teori. Se Jon Nixon, *Hannah Arendt and the Politics of Friendship* (2015).

Trots väsentliga form- och innehållsskillnader i deras respektive filosofier är just Aristoteles utgångspunkten för dem bägge. Båda ser vänskapen som en glimt av en annan demokratisk och jämlik politik.

I idéhistorikern Synne Myrebøes bidrag diskuteras platsens och de känslomässiga bandens betydelse för det politiska livet med utgångspunkt i Nussbaums filosofi. Staden har en viktig roll i den demokratiska traditionen. Folkstyret förutsätter en gemensam plats där idéer utbyts, åsikter bildas och beslut fattas. I den athenska demokratin kallades denna plats *agora*, ett torg innanför stadsmurarna. Platsen i sig är inte neutral. Dess utformning strukturerar hur och var medborgarna möts och förhåller sig till varandra. Det betyder att städers och platser arkitektur har en politiskt normerande kraft som kan främja eller hämma och motverka demokrati. Myrebøe lyfter fram Brasiliens huvudstad Brasília som ett särskilt tydligt exempel på en arkitektonisk ordning som gynnar teknokrati. Detta modernistiska experiment kännetecknas av frånvaron av platser där stadens invånare kan mötas. I stället osynliggör den både medborgare för varandra och rättsväsende och politiskt ledarskap för medborgarna. En sådan arkitektur både speglar och skapar ett teknokratiskt förhållningssätt till poli-

tik. I dialog med antika och moderna tänkare utvecklar Nussbaum en liberal humanism som gentemot teknokratins instrumentalism sätter känslornas roll för människors politiska gemenskap i centrum. Vänskapen, som bygger på omsorg om och erkännande av varandra, framstår här som en relation som bryter av mot ytligare gemenskaper.

Nussbaum uppfattar alltså vänskap som ett slags ideal för en annan, mer demokratisk, politik. Här finns klara paralleller till Derrida. I en serie föreläsningar som han gav under 1980-talet återkommer han om och om igen till ett och samma citat som han tillskriver Aristoteles: »O, mina vänner, det finns ingen vän.« Andra har tolkat denna mening på enklaste möjliga sätt: Aristoteles menar rätt och slätt att den som har många vänner inte är begränsad till en enda vän. Men Derrida läser den i stället som något betydligt öppnare och gåtfullare.⁸ Resonemangen spretar i många riktningar på Derridas patenterade sätt. Återkommande teman är jämlikhet, vänskapens liv efter vännens död, den gemensamma hemlighetens betydelse för vänner, Carl Schmitts distinktion mellan vän och fiende så som det som konstituerar »det politiska« och vänskapsrelationen som ett slags glimt av vad sann demokrati skulle kunna vara. I en nyligen utgiven biografi över Derridas liv och filosofi ger Peter

8. Hua Hsu, »What Jacques Derrida Understood about Friendship«, i *The New Yorker* den 3 december 2019.

Salmon en koncis sammanfattning av filosofens syn på vänskap:

Vänskap är ett slags erkännande, både av vännen och oss själva. Vänskapen är frivillig, vilket skiljer den från våra familjerelationer [...]. Den är också förpliktande, även om graden av förpliktelse skiljer sig både mellan vänskaper och inom dem. Dessutom är den förenad med risken för ett sår – man kan förlora en vän genom dödsfall eller osämja. Man kan också [...] anförtro en vän sina hemligheter utan att bli dömd. På alla dessa sätt rör det sig om en ansvarsfull relation, i vilken vi kan skymta en politik att sträva efter.⁹

I det utdrag som vi låtit översätta i detta nummer mediterar Derrida över vänskapens okalkylerbarhet och det omöjliga i att begränsa den till ett ting, om vänskapen som handling och som prövning. I en särskilt intressant passage talar han om hur demokratin är omöjlig utan hänsyn till annanheten eller »den irreducibla singulariteten« och jämställandet av sinsemellan lika subjekt. Det betyder att politik balanserar mellan de »tragiskt oförenliga« målen att erkänna alla subjekt som unika och samtidigt som likar. Vänskapen blir då, för både Nussbaum och Derrida, en relation som åtminstone i sin ideala form pekar ut den rådande ordningens gränser och övar oss för en annan politik.

Vänskapen som gemensamt andrum

Samtidigt framstår det som viktigt att inte låta vänskapsrelationer och politiska relationer flyta ihop. Kanske är det så att vänskap bara kan få verklig politisk betydelse om den, åtminstone tillfälligt, upprättar en gräns mot det offentliga? Det är temat för numrets andra avsnitt. När vi blir vänner skiljer vi ut varandra från en större grupp människor och skapar en intimitet som vi delar med varandra och inte med andra. På så vis kan vänskapen ses som ett slags inåtvändhet eller till och med som en flykt från politiken. Men kanske är detta undandragande inte ett hot mot utan en förutsättning för ett vitalt politiskt liv?

I texten av litteraturteoretikern Deborah Nelson står vänskapen mellan författaren Mary McCarthy och den politiska teoretikern Hannah Arendt i centrum. Båda dessa personer var excentriska och kontroversiella och hamnade ofta på kant både med personer som stod långt ifrån dem politiskt och med personer som på många sätt stod dem politiskt nära. Även deras egen vänskap började med ett spänt och konfliktfyllt förhållande, men kom med tiden att växa till en djup livslång kamratskap. Nelson intresserar sig för den vikt McCarthy fäste vid fakta. En politisk varelse måste vara sanningsenlig också när det betyder att man går

9. Peter Salmon, *An Event Perhaps. A Biography of Jacques Derrida* (2020), s. 274.

emot den egna rörelsen eller saken. Nelsons resonemang för tankarna till begreppet »parrhesia«, som diskuterats av filosofen Michel Foucault. Detta grekiska ord betecknar för Foucault en diskurs som kännetecknas av öppet och sanningsenligt tal utan inslag av retorik. Parrhesia vilar på vissa förutsättningar. En av dem är att den talande uppfattas som sanningsenlig på ett sätt som innefattar självkritik eller kritik av den allmänna meningen i en viss fråga. Det handlar om att utsätta sig själv för en risk genom att vara uppriktig. Den som talar i enlighet med parrhesia drivs av moral och plikt känsla gentemot samhälle och politik snarare än av egen nytta och hänsyn till enskilda människor eller grupper. Vidare måste man vara i en social position som är förenad med mindre makt och inflytande än den hos dem som utsätts för sanningen.¹⁰

Ett pris för detta sanningsägande är att vänskaper sätts på spel. När man till exempel ser en vän göra något fel och man riskerar att ådra sig personens vrede eller besvikelse genom att tala om för henne att hon gör fel, agerar man i enlighet med parrhesia. Även om Nelson själv inte använder detta begrepp, är hållningen helt i linje med McCarthy och hennes återkommande konflikter och förlorade vänskaper. Det handlar bland annat om hennes skarpa kritik av Sovjetunionen efter Moskvarättegångarna 1936–1938, där oppositionella mot

Stalin dömdes, fängslades och mördades, och om hennes kontroversiella resa till Nordvietnam blott en månad efter Têt-offensiven 1978. I denna utsatthet fann McCarthy sin like i Arendt. De blev, som Nelson så vackert formulerar det, »ensamma på samma sida«. Vänskapen blev en tillflyktsort för två stridbara personer där de kunde finna trygghet och lojalitet. Relationen är intressant också därför att den väcker frågan om vad lojalitet egentligen är. I McCarthys och Arendts fall betydde lojalitet att orubbligt försvara varandra utåt, men att utsätta varandra för kritik privat. Denna form av lojalitet innefattar alltså att uppriktigt tala om för en vän att hon har fel.

En liknande gemenskap uppstod inom den så kallade Bloomsburygruppen, som var verksam från omkring 1905 fram till andra världskrigets början. Gruppens namn kommer sig av att den hade sitt säte i Londonstadsdelen Bloomsbury. Där samlades författare, journalister, konstnärer och akademiker som Virginia Woolf, John Maynard Keynes och Dora Carrington för att under sällskapliga former utbyta idéer och dela med sig av varandras arbeten. Trots olika uttrycksformer förenades de i en modernistisk kritik av förhärskande viktorienska värderingar.

I artikeln av forskaren och kritiker Raymond Williams diskuteras Bloomsburygruppen ur ett sociologiskt perspektiv. Williams frågar sig hur en

10. Michel Foucault, *Fearless Speech* (2001).

informell krets som knöts samman av vänskapsband kunde bli så inflytelserik både politiskt och kulturellt. Han menar att den viktigaste förklaringen är att gruppen bildade en klassfraktion, ett slags utbrytargrupp ur den brittiska överklassen. I takt med att samhällsliga förhållanden förändras måste de härskande klasserna förändras med dem. I och med Storbritanniens industrialisering och modernisering uppstod det ett behov av en bildad progressiv klass som kunde fylla befattningarna inom kraftigt växande områden som högre utbildning och statlig byråkrati. Genom att bryta sig ut ur de förhärskande institutionerna och inrätta ett eget rum för fritt och kritiskt meningsutbyte skapade Bloomsburygruppen en plats där modernistiska ideal kunde odlas och spridas till det kulturella och politiska livet. Det gällde inte minst idén om att kvinnor förtjänade en plats i offentligheten. En nyckel till gruppens inflytande var enligt Williams att den till skillnad från tidigare grupper, såsom preraphaeliterna eller kretsen kring William Godwin, inte stod i radikal opposition mot den egna klassen. I stället hjälpte den klassen att omvandla sig själv i linje med den allmänna samhällsutvecklingen.

Vänskap, gräns och jämlikhet

Vänskap tycks förutsätta något slags ömsesidighet och jämlikhet, samtidigt som ju människor sällan är jämlikar i alla avseenden, om det så handlar om skillnader i materiella resurser eller i social status. Detta skapar frustration och

slitningar i mötet mellan människor och gör det svårare att knyta ömsesidiga personliga band. Men kanske kan vänskap också vara ett sätt att bryta den ekonomiska, politiska och kulturella ojämlikheten mellan människor, kanske kan den låta oss ana hur de sociala relationerna skulle se ut i ett samhälle bortom dagens ojämlika ordning?

Just detta menar den postkoloniala litteraturteoretikern Leela Gandhi, barnbarnsbarn till den indiske självständighetsledaren. I sin text argumenterar hon för att vänskap potentiellt skapar en etisk grund för politiskt motstånd mot kolonialism och nationalism. Sällan är den bristande ömsesidigheten så påtaglig som den mellan »koloniserare« och »koloniserade«. Denna ojämlikhet suddas inte ut av vänskap, men personliga band rubbar tillfälligt den skarpa uppdelningen mellan förtryckare och förtryckta. Gandhi undersöker mikroberättelser om vänskap odlade i antiimperialistiska subkulturer i det senare 1800-talets England, exempelvis den mellan Mahatma Gandhi och den brittiske missionären Charles Freer Andrews. Med utgångspunkt i bland annat Derridas idé om gästfrihet och gästvänenskap menar hon att vänskap bygger band och ömsesidiga beroendeförhållanden som kan skapa gränsöverskridande gemenskaper och därmed indirekt ifrågasätta kollektiva identiteter som bygger på exkludering och förtryck. Gentemot både den liberala universalismens individualism och den konservativa kom-munitarismens exkluderande kollekti-

vism menar Gandhi att sociala band bygger på känslomässiga band till unika andra. Som uttryck för en sådan relation får vänskap en tydlig politisk betydelse.

I den feministiska filosofen Adriana Cavareros text fokuseras vänskapen som en brygga mellan offentliga och privata rum. Den som reduceras till en helt och hållet privat existens berövas inte bara sin plats i samhället, utan också sitt jag. För Cavarero kan ett subjekt aldrig förstås enskilt utan endast i relation till andra. För att bli till som subjekt längtar därför varje människa efter att bli ett »berättningsbart själv«, som Cavarero kallar det. Det blir vi genom att andra berättar historien om vilka vi är. Den feministiska rörelsens medvetandehöjande grupper är uttryck för detta. Där skapar enskilda kvinnor en gemenskap där de delar med sig av sina erfarenheter i privatlivet och genom andra får sitt liv berättat för sig i politiska termer.

Trots en del viktiga skillnader i både perspektiv och slutsatser förenas Gandhi och Cavarero av sin syn på vänskap som en relation i stånd att överskrida de gränser som den rådande samhällsordningen reser mellan oss. I genusforskaren Hanna Bäckström Olofssons och sociologen Johan Örestigs bidrag undersöks hur dessa gränser tar sig uttryck i mötet mellan ojämlika subjekt. Texten bygger på intervjuer med aktiva i föreningen Vän i Umeå, som är en mötesplats för etablerade svenskar och

nyanlända. I intervjuerna framkommer det att djup vänskap och personliga band ofta är målet. De intervjuade ger exempel på hur föreningens aktiviteter både öppnat för viktiga och långvariga vänskaper och hjälpt nyanlända att förstå kulturen i det nya landet på ett sätt som underlättat möten även på andra områden, till exempel på jobbet. Men på grund av personlighetsskillnader, språkförbistring och livsvillkor kan det samtidigt vara svårt att bli annat än ytligt bekanta. Om sådana svårigheter visar sig ohanterliga finns risken att dessa möten ökar snarare än minskar det upplevda avståndet mellan människor. Här står vi inför vänskapens gräns: den kan inte isolera sig från ojämlikheten i det omgivande samhället.

Vänskap i den flytande (post)moderniteten

Vänskap uppstår och får sin mening i ett sammanhang. Den som vill förstå vänskap måste ta hänsyn till hur dessa sammanhang varierar i tid och rum. I boken *Vänskap: en lång historia* visar historikern Eva Österberg hur synen på det fenomen vi kallar vänskap förändrats över tid.¹¹ Återkommande teman är ömsesidighet, frivillighet, välvilja och tillit. Men vilken roll vänskapsband och vänskapsrelationer spelat i samhället i stort varierar kraftigt: hur vi i en viss tid och på en viss plats är tvungna att leva på-

11. Eva Österberg, *Vänskap. En lång historia* (2007).

verkar hur personliga band kommer till uttryck. Under antiken och medeltiden fanns det en förbindelse mellan personlig makt och vänskapsband (eller kanske snarare lojalitetsband). I samhällen som föregick rättsstaten, innan det fanns statliga system för att stävja och förhindra privata blodsfejder, var vänskap detsamma som att utbyta tjänster, ge varandra råd och lojalt stötta varandra när konflikter och andra hot uppstod.

I det avslutande avsnittet i detta nummer diskuteras frågan om hur allmänna sociala förhållanden knutna till modernitet och nyliberalism påverkar inte bara förutsättningarna för djup vänskap utan också vad vänskap är. I dialog med moderna tänkare som Georg Simmel, Peter L. Berger och Hartmut Rosa diskuteras sociologen Mats Hilde hur egenskaper hos det moderna samhället påverkar möjligheterna att utveckla intima vänskapsband. Individualism, instrumentellt förnuft och social acceleration är några av de fenomen som står i vägen för vänskapsformer som bygger på ömsesidigt erkännande och gemensam sårbarhet. Filosofen Catherine Felix frågar sig i sin text huruvida genuin vänskap kan växa fram på nätet. Hon knyter an till en längre tradition inom kritisk teori som särskilt intresserar sig för hur teknik förmedlar och formar relationer mellan

människor.¹² Felix går igenom en rad vanliga invändningar mot att onlinevänskap skulle vara att betrakta som riktig vänskap. Själv menar hon att just frånvaron av det fysiska sammanhanget gör det möjligt för människor att bli vänner trots egenskaper som sannolikt skulle göra det betydligt svårare att utveckla vänskap om man möttes i verkliga livet.

Filosofen Todd May behandlar i sin text förhållandet mellan nyliberalism och vänskap. Med hänvisning till Foucault diskuterar han i boken *Friendship in the Age of Economics* historiska epoker i termer av »figurer«, det vill säga konstruktioner med omedelbara följder för hur vi tänker och handlar.¹³ Under nyliberalismen dominerar figurerna »konsumenten« och »entreprenören«. I det förra fallet reduceras vänskap till njutning: jag väljer att vara din vän så länge du ger mig det jag behöver. I det senare fallet reduceras vänskap till nytta: jag är din vän så länge som det är gynnsamt för min ställning, mina möjligheter och min utveckling. Särskilt intressant i det här sammanhanget är projekt som går ut på att utveckla en marknad för vänskapstjänster, där det tvåfaldiga syftet är att råda bot på ensamhet och att erbjuda köp av den status som det innebär att omge sig med många människor av rätt sort. Lojalitet blir här något irrationellt, eftersom lojaliteten är förenad med

12. En av de mest framstående är filosofen Andrew Feenberg, som gett ut en lång rad böcker om teknik och kritisk teori, bland annat *Technosystem: The Social Life of Reason* (2017).

13. Todd May, *Friendship in the Age of Economics. Resisting the Forces of Neoliberalism* (2012).

förpliktelser som kan stå i konflikt med individens intressen.¹⁴ Konsumentens njutningsprincip är övergående: ett begär uppstår bara för att tillfredsställas och flyttas till andra begär. Entreprenörens nyttoprincip är orienterad kring personlig vinning och ger oss en känsla av framgång. I båda fallen handlar det om belöningar som reducerar andra människor till medel för oss. För May framstår vänskap snarast som en mystisk kraft vilken tycks följa en rytm som åtminstone delvis avviker från konsumentens och entreprenörens figurer. Vänskapens rytm handlar enligt May inte om vad vi får, utan om vad vi hänger oss åt. Att vara en vän är att gå in i en annan människas liv, att glädjas åt och sörja för någon annan än en själv. Genom sin bångstyriga rytm kan vänskapen bjuda motstånd mot nyliberalismen genom att skapa band mellan människor som skyddar mot nyliberalismens individualisering och varufiering.

Vänskap och klass

Ett problem med vänskapslitteraturen är att den ofta är idealiserande. Kraven på hur en relation måste se ut för att godtas som vänskap blir så höga att merparten av de relationer som vi till vardags kallar vänskap ogiltigförklaras. I regel ges språket en bestämmande roll

– talandet, lyssnandet, hemligheterna och de självutlämnande bekännelserna. Ett exempel på detta är filosofen Roland Barthes beskrivning av vänskap i *Kärlekens samtal*:

I likhet med en dålig konsertsal äger känslorummet döda vrår, där ljudet inte går fram. – Den perfekta samtalspartnern, den gode vännen, borde väl då vara den som skapar största möjliga resonans omkring oss? Skulle inte vänskapen kunna definieras som ett rum av total klangfullhet?¹⁵

Det är vackert formulerat. Men anspråket på allmängiltighet klingar falskt och belyser ett allmänt problem med litteratur och teori om sociala fenomen. För människor som livnar sig på skrivande, om det så handlar om författande, journalistik, kritik eller politisk teori, är det naturligt att språket får en helt avgörande betydelse. Detta återspeglar förmodligen ett allmänt fenomen, där människor låter det som de själva behärskar och ägnar sig åt bli bestämmande också för andra. Men här finns en tydlig klassdimension som faktiskt går ända tillbaka till Aristoteles normativa rangordning av vänskapsformer. Gör man språket till det som är utmärkande för genuin vänskap, är det nämligen på

14. För en internationell översikt av det fenomen som kallas »platoniskt kamratskap«, se Jean-Luc Bouchard, »I Paid \$47 an Hour for Someone to be my Friend. Is There a Cure for the Loneliness Pandemic?«, i *Vox* den 1 juli 2019.

15. Roland Barthes, *Kärlekens samtal* (2016 [1977]), s. 238.

förhand avgjort att relationerna bland dem som inte behärskar det hegemoniska sättet att (sam)tala aldrig kan erkännas som genuina vänskaper.

I detta nummer av *Fronesis* finns det flera exempel på idealiserande idéer om vänskap som är problematiska ur detta klassperspektiv. Kanske vore det mer rättvisande att närma sig frågan om vad som kännetecknar vänskapsrelationen rent empiriskt. Då skulle definitionerna bygga på faktiska relationsmönster snarare än på begreppsliga konstruktioner. Men att formulera sådana begrepp rymmer ändå en kritisk potential: genom att

resonera oss fram till vilka relationer vi vill utveckla kan vi få syn på de materiella villkor som undergräver sådana strävanden. Dessutom måste man inte stanna i de idealiserande begreppens värld. Den som läser texterna noggrant ska finna att de flesta av författarna om och om igen kommer tillbaka till att vänskap i sista hand är en handling. De stora orden om uppriktighet, lojalitet, erkännande och uppmärksamhet får sin betydelse först när de manifesteras som närvaro. Simone Weil sammanfattar det koncist: »Vänskapen söks inte, dröms inte, begärs inte, den utövas.«¹⁶

16. Simone Weil, *Tyngden och nåden* (2018 [1947]), s. 111.